

Bárdos Kornél:

SZABAD KIRÁLYI VÁROSAINK ÉS MEZŐVÁROSAINK ZENEÉLETÉNEK STRUKTÚRÁJA*

Bevezetesként hangsúlyoznunk kell, hogy több mint egy évtizedes kutatásunk célja eredetileg nem a szabad királyi városok és mezővárosok zenei struktúrájának kidolgozása volt. A Zenetudományi Bizottságtól kapott megbízás értelmében csupán a városok 16-18. századi zeneéletének adatait kerestük, hogy a korabeli zeneéletet megrajzolhassuk; egyrészt néhány város zenei monográfiájának keretében, másrészt történeti összefoglalás formájában. Akkor még nem gondoltuk, hogy a várostípusok megkülönböztetésének zenei szempontból is lehet jelentősége.

Munkánkhoz a helyes kutatási módszert is ki kellett dolgoznunk. Szabolcsi Bence és Bartha Dénes értékes levéltári adatai, D'Iszo Kálmán *Buda és Pest zenei művelődése* c. monográfiája az irodalmi adatok felhasználása mellett a levéltári kutatás fontosságára hívták fel figyelmünket.¹ Bármennyire megbízható, alapos és szorgalmas levéltári gyűjtés eredményéről adtak számot dolgozataikban, látnunk kellett, hogy még D'Iszo monográfiája sem a teljes levéltári anyag ismeretében készült. Hasonlót tapasztaltunk a herceg Esterházy-család zeneéletével foglalkozó munkákban is. Harich Jánosnak a 17. század, és a 18. század első felére vonatkozó munkássága, majd Bartha Dénes, Somfai László, később főként Ulrich Tank kutatásai és összefoglalásai értékes eredményeket közöltek – elsősorban Haydn koráról.² Annak ellenére, hogy az ún. Acta Musicalia gyűjtemény egyedülálló gazdag levéltári anyaga állt a kutató gárda rendelkezésére, komoly erők és anyagi források segítették a kutatást, a munka ma sincs még befejezve. Az Országos Levéltárban is található feltáratlan anyagok, sőt a kismartoni városi levéltár anyaga is feldolgozásra vár. Ma sem tudjuk többek között azt, hogy mikor szervezték meg a kismartoni toronyzenészek intézményét, bár fontos adatok állnak rendelkezésünkre a Haydn-korabeli eszterházi ünnepségeken való szerepléseikről.

Acta Musicaliákat, azaz városaink zeneéletére vonatkozó levéltári összeállításokat sehol sem találunk. Az egyetlen biztos kutatási módszernek a teljes levéltári anyag

*A Zenetudományi Intézetben 1985. január 17-én elhangzott előadás.

¹Szabolcsi Bence, *A XVII. század magyar főúri zenéje* (1928), újabb kiadás: *A magyar zene évszázadai* I. (Budapest 1959); uő. *A XVIII. század magyar kollégiumi zenéje* (1930), újabb kiadás: *A magyar zene évszázadai* II. (Budapest 1961); uő. *A magyar zenetörténet kézikönyve* (Budapest 1947); Bartha Dénes, 'Erdély zenetörténete'. In: *A történeti Erdély*. Szerk. Asztalos Miklós (Budapest 1936); D'Iszo Kálmán, *Buda és Pest zenei művelődése 1686–1873*. I. (Budapest 1926).

²Johann Harich, 'Inventare der Esterházy-Hofmusikkapelle in Eisenstadt'. In: *Das Haydn Jahrbuch* IX. (1975); Dénes Bartha–László Somfai, *Haydn als Opernkapellmeister* (Budapest 1960); Ulrich Tank, *Studien zur Esterhazischen Musik von etwa 1620 bis 1790* (=Kölner Beiträge zur Musikforschung, Band 101, Regensburg 1981).

Zenetudományi dolgozatok 1985 Budapest

átvizsgálása bizonyult, beleértve ebbe a városi és egyházi levéltárak *gazdasági* anyagát is. Ezen természetesen nem a régi névsoros regiszterek alapján való válogatást, hanem a szó szoros értelmében a teljes anyag átnézését értjük. Hadd említsem meg ezzel kapcsolatban a magam tanulságos példáját: a tatai Esterházyak gazdasági gyűléseinek jegyzőkönyveit és az ezekhez kapcsolódó iratokat átnézve nem sok zenei adatot találtam. Elvesztve türelmemet abba akartam hagyni a munkát. Szerencsére megszólalt tudományos lelkiismeretem, s másnap mégis folytattam a hiábavalónak tűnő, fárasztó munkát. A következő kötetben (pontosan a 16-dikban) találtam meg az egész munkám szempontjából egyik legfontosabb adatot: 1750-ben a gróf, Tata és Tóváros együttesen vállalják a zenekar eltartását. Ennek, a több évtizedre kiható fontos határozatnak eredeti okmánya elveszett, s csak ez a gazdasági jegyzőkönyv őrizte meg a határozat szövegét. – A tanulságot mindenesetre komolyan levontam, s azóta szigorúan ragaszkodom az egyetlen *biztos* kutatási módszerhez, a mindent átnézés módszeréhez.

Mivel szabad kezet kaptam a városmonográfiák sorrendjéhez, dunántúli városokkal kezdtem munkámat. Így dolgoztam fel Pécs 18. századi, Tatának pedig 1727–1846 közötti zeneéletét. Mindkettő megegyezik abban, hogy a török távozása után szervezi meg zeneéletét. Győr viszont már a 16. század végén mentesül a török uralmától, így a 17-18. századi zenéjével foglalkozhattam. Szintén a török távozása után éled újra Eger zeneélete is. Az 1687–1887 közötti kétszáz év részletes feldolgozását is befejeztem.³ E négy város zenei struktúra szempontjából megegyezik abban, hogy a zeneélet fő bázisa a város feudális földesura által fenntartott kórus és zenekar: Pécssett, Győrött és Egerben a káptalan és a püspök ill. az utóbbiban a 19. században az érsek, Tatán pedig, amelyhez csatlakozik Csákvár is, az Esterházy-család. Az együttes tagjai státusban levő zenészek. A státuszok száma 8-10. (Nagyobb ünnepeken csatlakoznak hozzájuk kiegészítők, akik vagy rendszeresen kapnak honoráriumként kisebb összegeket, vagy csak szerepléseik alkalmával részesülnek némi jutalomban.) Pécssett, Győrött és Tatán természetbeni lakást, Egerben lakbérkiegészítést kapnak. Pécssett, Győrött és Egerben vasárnap és ünnepeken a zenekaros misén és vesperáson muzsikálnak. A zenészek közül 4-5-en, az ún. koralisták a 18. században az énekes zsolozsmán és a káptalani misén hétköznap is részt vesznek. A tatai muzsikások a plébánia-templomban vasárnap és ünnepeken zenélnek, de miként a győri, pécsi, egri zenészek, ők is rendszeresen közreműködnek a grófi kastélyokban (Tatán és Csákvárott), ill. a püspöki rezidenciában asztali zene alkalmával, kamara és zenekari hangversenyeken és házimuzsikálásokon. Csákvárott francia színház működött, ahol Menner Bernát vezetésével zenés darabokkal is gyakran szerepeltek. Egerben a 18. században Barkóczy püspök kasztrált énekesei is énekelnek a zenekar kíséretével a püspöki palotában tartott operaelőadásokon. E templomi és rezidenciális kötelezettségen kívül egy-egy sajátos ünnepen más templomokban is muzsikálnak, állandó szereplői az államilag előírt ünnepeknek, Te Deumok, rekviemek, király-születésnapok, előkelő vendégek fogadása alkalmával. Mind a négy városban mellékes keretként a szórakoztató zenélésben is szóhoz jutnak, hol nagyobb, hol kisebb mértékben. A hivatalos, reprezentatív farsangi bálakon

³Bárdos Kornél, *Pécs zenéje a 18. században* (Budapest 1976); uő. *A tatai Esterházyak zenéje 1727–1846* (Budapest 1978); uő. *Győr zenéje a 17–18. században* (Budapest 1980); uő. *Eger zenéje 1687–1887*. (Kiadás alatt.)

a zenélés általában az ő kiváltságuk. Ugyancsak ők tanítják zenére a polgárok gyermekeit, de Tatán és Egerben uradalmi ill. káptalani zeneiskolát is tartanak fenn elsősorban az együttes énekes és hangszeres zenészeinek utánpótlására.

E négy város zeneéletének másik bázisa a gimnázium önálló együttese. Pécssett, Győrött és Egerben a jezsuiták, majd utánuk a 18. század végétől a bencések és ciszterciek, Tatán pedig a piaristák működtek. A korabeli házinaplók és a fennmaradt kottanyag bizonyossága szerint vasárnap és ünnepnap, iskolai ünnepeken, a gyakori és rendszeres iskoladráma előadásokon az iskola együttese állandóan szerepelt. Tagjai a diákok köréből is, de fizetett felnőtt zenészekből is verbuválódtak. Akadtak családos zenészek, akik saját házzal rendelkeztek, de a fiatalabbak a kollégiumban kaptak szállást és kosztot is. A színes barokk, zenés ünnepek, hangversenyek színhelyei az iskolák. Az első magyarországi vízizene adat 1686-ból a győri jezsuita diákokhoz kapcsolódik. Az ország nagy mecénásának, Széchényi György püspöknek tiszteletére (aki többek között 17 800 forintos zenei alapítványt is tett), a diákok a Rába partján táncot jártak, s egy kishajón pedig vízizenét játszottak kíséretül. Ez pedig történt 1680-ban, hat évvel korábban mint Buda felszabadulása, s öt évvel Bach és Händel születése előtt!

Az Egerben, Győrött és Pécssett állomásozó ezredeknek természetesen volt zenekaruk, de még az ún. polgári alakulatok is – melyek különösen a napoleoni korszakban jutottak fontos szerephez – tartottak fenn zenekart. Ezek az együttesek is érdekes színfoltjai voltak a város egyházi és világi ünnepeinek. Monográfiáinkban külön fejezetben idézzük a korabeli zenés ünnepek leírásait, s itt bőségesen találkozunk az ő szereplésükkel is. Végül a magánzenészek „bandáiról” sem felejtkezhetünk meg. Barkóczy püspök Egerben 1750-ben 42 magánzenészt sorol fel név szerint, nagyrészt magyar nevűeket. Győrött és Egerben aztán II. József korától a cigánybandák is szóhoz jutnak, Pécssett pedig 1785-től Csehországból áttelepült bányászzenekar működéséről találtunk adatokat.

E négy város még a 18. században is mezőváros, azaz a vármegye és a földesúr hatalma alá tartozik. Győr 1743-ban, Pécs 1780-ban kapja meg az előkelőbb szabad királyi városi rangot, amely révén a vármegye és a földesúr hatalmától mentesül s közvetlenül a királynak adózik. Eger 150 éven át küzd e rangért, de nem tudja megszerezni. Győrött és Pécssett zenei szempontból alig jelent változást mindez, csupán annyit, hogy ezután a belvárosi templom kegyura a városi tanács lesz, s így személyzetéről, zenekaráról s a templom fenntartásáról is nagyrészt a városi tanács gondoskodik. Tata az Esterházyak földesúri mezővárosa marad. Az említett 1750-es egyezmény szerint a gróf, Tata és Tóváros együtt tartják a zenekart, viszont a 19. század elejétől maga a gróf gondoskodik a zenekarról. Tata és Csákvár hol egy kézben, hol két testvér tulajdonában van, így zeneéletük erősen kapcsolódik egymáshoz: a tatai muzikusok szükség szerint hol itt, hol ott szerepelnek.

E négy városétól erősen elütő zenei struktúrát találunk a török uralomtól mentes Sopronban. Az ország leggazdagabb levéltárának anyaga alapján a 16–18. századi zenei életét rajzoltuk meg monográfiáinkban.⁴ Sopron szabad királyi város volt már a középkortól kezdve. A városi tanács nem csupán a politikai hatalom kizárólagos ura, de

⁴Uő. *Sopron zenéje a 16–18. században* (Budapest 1984).

kegyura a katolikus és az evangélikus egyháznak is. Mint kegyúr fenntartja ill. hozzájárul a templomok, iskolák fenntartásához, a papság, tanárok, tanítók, kántorok, orgonisták és zenészek fizetéséhez kivéve a jezsuitákat, mert ők az egész országban a számukra juttatott vagyonból és alapítványokból tartják fenn az iskolát, a nemesi konviklust és a kollégiumot. Ennél az anyagi hozzájárulásnál lényegesebb, hogy a városnak saját zenészei vannak, a toronyzenészek. A toronymestert és az öt-hat toronyzenész legényt a város tartja el. Fizetésükről, élelmezésükről szintén a város gondoskodik. Lakásuk – mint Európaszerte – a várostoronyban van, de vannak példák arra is, hogy másutt laknak. A toronyzenész-tanulók viszont a toronymesternek fizetnek a tanításért.

Első feladatuk a várostoronyban való őrködés, amitől hosszú harcok árán igyekeznek megszabadulni. Sopronban a 18. század első felében érik el céljukat, 1740-ben külön toronyőröket fogad fel a város. A toronyzenészek ettől kezdve csak zenei kötelezettségeiknek élhetnek.

A 16. századból már szabályzatukat is ismerjük, amely pontosan meghatározza, hogy többszólamú zenével fogadják az érkező és távozó vendégeket, a nap folyamán két-három alkalommal toronyzenét játszanak. Ők muzsikálnak a város ünnepein, esküvőkön, temetéseken s ami a legfontosabb, külön szerződésüknek megfelelő fizetésért a város templomainak zeneegyütteseit is rendszeresen kiegészítik. A 16. századból még csak a nagyobb ünnepeken való szerepléseiket tudjuk dokumentumokkal igazolni, de 1606-tól minden vasárnap és ünnepnap játszanak a templomban. A 18. században Róth toronymester híres beadványában a toronyőri szolgálat alól való felmentését ismételten kérve éppen a templomokban való elfoglaltságaira is hivatkozik: minden vasárnap ugyanis legényeivel együtt 8-kor az evangélikusoknál, 9-kor a jezsuitáknál, 10-kor a Szent Mihály plébánián muzsikál, ugyanígy három helyen játszik a vesperásokon és litániákon délután. Mellette a sok esküvő, temetés és egyéb elfoglaltság. A 18. század második felétől a toronyzenészek rendszeresen játszanak a színházi zenekarban, a 19. század elején Haydn Évszakok és Teremtés c. oratóriumának előadásain, 1817-ben pedig a reformáció 300 éves jubileumán játszott Mozart kantatában működnek közre. Sőt még a polgári alakulat zenekari egyenruhájába is beöltöztetik őket, csupán a szoroson vett katonazenekarokból hiányzanak. Állandó harcot folytatnak az egyeduradalomért a szórakoztató zene terén is, és gazdájuk, a szabad királyi városi tanács melléjük áll e harcban. A magánzenészek csak az ő engedélyükkel és a nekik fizetett meghatározott összeg ellenében játszhatnak szórakoztató zenét a polgárságnak. A reprezentatív nagy farsangi bálokon azonban még fizetségért sem adják át helyüket a magánzenészeknek, a kaszinói híres bálokon csak ők muzsikálhatnak! Seyfert Sámuel toronymester a 17. században a városi tanács jóváhagyásával a zenés lakodalmak öt fokozatát határozza meg. Pontosán előírja egy-egy kategória hangszerösszeállítását és árát is.

A központi szerepet játszó toronyzenészek után az evangélikusok együttesét kell kiemelnünk: Andreas Rauch, majd Wohlmut János, Knogler Dániel korában nívós együttes muzsikál a templomban, a gimnáziumban egyaránt. A 18. században majdnem minden vasárnap kantátát adnak elő. Christoph Stolzenbergnek, a regensburgi szerzőnek 114 fennmaradt kantátája ma is dokumentuma itt e stílusnak. Wigeleb Bálint kántornak 1620-ból fennmaradt kotta-leltára pedig a korabeli európai reneszánsz és korbarokk műveknek, köztük Gastoldi madrigáljainak ismeretéről és soproni gyakorlatáról tanúskodik. A jezsuiták gimnáziumának együttesét a 17. században a Nádasdy- és az

Esterházy-zenekar tagjai segítik ki a nagyobb ünnepeken, a 17. század végétől a toronyzenészek is rendszeresen velük muzsikálnak. 1740-ben Patzelt Jánosnak, a Szent Mihály-templom zenésének Castor és Pollux-ról szóló operáját adják elő. (Ezt, az Esterházy-családot is dicsőítő operát 1980-ban Pozsonyban hangversenyszerűen felújították és rádiófelvételt is készítettek róla.) A Szent Mihály-plébániatemplom ének- és zenekarának fenntartását Széchényi György püspök említett zenei alapítványa is segíti. Ez az együttes a 19. század elején Kurzweil Ferenc vezetésével érte el legjobb színvonalát. Kurzweil nevéhez fűződik a zeneegyesület és énekiskolájának alapítása, valamint Haydn oratóriumainak előadása is. A 18. század második felében a soproni színház a bécsi színházakkal vetekedik nívóban. Operákat és más zenés darabokat rendszeresen előadnak, így a Varázsfuvolát már 1795-ben. Hasonlóképpen gazdag a 18. századvégi hangversenyélet is, különösen azokban az években, amikor Albert herceg tisztikarával itt állomásozik: ők ugyanis egyik nap koncerten, másik nap színházi előadáson vesznek részt.

A soproni monográfia elkészülte után fogtunk hozzá első fázisként a többi város 16–17. századi zeneéletének adatgyűjtéséhez. Mint ahogyan a városmonográfiák elkészültét gyorsította Vavrincz Veronika közreműködése, aki a győri kötettől kezdve vállalta a fontos tematikus jegyzékek összeállítását, ebben a munkában viszont Párdányi Miklósné és Renner Gáborné kolléganőimnek tartozom köszönettel. Jól olvasván a korabeli német és latin kéziratos anyagot, nagy segítségemre voltak és vannak jelenleg is a 18. századi anyag gyűjtésében.

Kutatómunkámat Szlovákiában és Horvátországban mindenkor nagy segítőkészséggel támogatták. Erdélyben – belügyminiszeri engedéllyel – 1968-ban tudtam kutatni. Szerencsénkre az Országos Levéltárban az erdélyi városok levéltáraiból is találtunk anyagot mikrofilmen, így a lényeges adatoknak remélhetőleg birtokában vagyunk.

A 16-17. század, pontosabban az 1541–1686 közötti másfél század idejéből, amikor az ország középső harmada a török uralma alatt állott, a következő városokban találtuk meg ugyanazt a zenei struktúrát, amelyet Sopronban tapasztaltunk: Pozsonyban, Nagyszombatban, Selmecbányán, Körmöcbányán, Besztercebányán, Lőcsén, Kisszebenben, Késmárkon, Eperjesen, Bártfán, Kassán, Kolozsvárott, Besztercén, Nagyszzebenben, Fogarason, Segesvárott és Brassóban. E 18 város, miként Sopron is, e korszakban szabad királyi város volt.

A három bányaváros (Selmecbánya, Körmöcbánya és Besztercebánya) nem csupán az 1980-ban megjelent Magyar Történelmi Fogalmak Gyűjteménye c. kiadvány meghatározása szerint szabad királyi bányaváros ebben az időben, de a korabeli városi jegyzőkönyvek is rendszeresen így jelzik e városokat, miként pl. Selmecbánya 1596. évi városi jegyzőkönyvében „Rath und Richter der Königlichen Freien Bergstadt Schemnitz in Ungarn” olvasható. Az erdélyi szász városokat is – úgy érezzük – joggal osztjuk e csoportba, mert a középkortól kezdve a szabad királyi városokkal egyenrangú kiváltságokat élveznek. Magukat szintén királyi városoknak, Königliche Stadt-nak nevezik az iratokban. Ezekben a városokban a zeneélet fő irányítója maga a városi tanács, zenészei pedig a toronyzenészek, akiket Turnereknek, Stadtpfeiffereknek, Stadt Musicinek és főleg Kassán és Kolozsvárott városi trombitásoknak, Nagyszombatban toronybéli trombitásoknak neveznek. Központi szerepet játszanak a városi zeneéletben, az egyházak és iskolák, valamint a szórakoztató zene terén is. – A szabad királyi bá-

nyaváros Nagybányáról mindezeig nem jutottunk levéltári anyaghoz, az irodalmi adatokból pedig ez a zenei struktúra nem bizonyítható. Hasonló a helyzet Gyulafehérvárral is. A Gyulafehérvárott székelő erdélyi fejedelmek udvari zenéjét 1541-től kezdve jól ismerjük és részletesen összefoglaltuk.⁵ A szabad királyi város Gyulafehérvár levéltári anyaga azonban nem áll rendelkezésünkre. Számadáskönyvei állítólag el is vesztek. Így a toronyzenészek szerepéről jelenleg még nem szólhatunk. Kőszeg 1491-től osztrák zálogbirtok lett. 1647-ben III. Ferdinánd csatolta vissza az anyaországhoz és 1648-ban szabad királyi város lett. Ettől kezdve a város a kegyúri jogot gyakorolja, a templomi zenekart is eltartja, de a toronyzenészek intézményét Nádasdy gróf kezdeményezésére csak 1715-ben szervezi meg újra. Ettől kezdve a felvázolt zenei struktúra itt is teljesen kimutatható. Kismarton is a 17. század közepén lett szabad királyi város. Remélem, hamarosan személyes kutatással tisztázni fogom, hogy itt mikor szervezték meg a toronyzenészek intézményét, amelyről a 18. század közepétől vannak adatok, s mint utaltunk rá, az eszterházi ünnepi bálokon Haydn korában ők is muzsikálnak.

A szabad királyi városok közül egyedül Zágráb jelentett számomra meglepetést. E város két részből állott: a káptalani városrészből, ahol a székesegyház áll és a hegyre, a Gricsre épült szabad királyi városból. A Szent Márk-templomnak, mint a városi plébániának papjait és zenészeit a városi tanács, a kegyúr tartja el. A meglepetést az okozta, hogy átvizsgálva a levéltári anyagot, kiderült, hogy Zágrábban sohasem volt toronyzenész intézmény, csupán toronyőröket tartottak a kapuknál. Nagyobb ünnepeken, körmenetekben, hivatalos városi zárandoklatokon és bálokon is, magánzenészeket, esetleg a Szent Márk-templom vagy a jezsuiták zenészeit kérték fel szereplésre. Ez az oka, hogy az önálló zenekarral bíró jezsuiták, akik szintén a szabad királyi városban levő Szent Katalin-templomban és gimnáziumban működtek, a károlyvárosi és a pettaui zenészeket hívják kisegítésre s nem a toronyzenészeket, mint a szabad királyi városokban az egész országban szokásos volt. A toronyzenészeket nélkülöző rendhagyó hagyomány gyökereit a középkori Zágráb történetében s talán a társország sajátos fejlődésében kell keresnünk. A kérdés még válaszra vár! Rendkívüli egyébként Zágrábban magának a székesegyháznak zenélési gyakorlata is a 16-18. században. 1786-ig kizárólag gregoriánt énekelnek és középkori liturgiájukhoz ragaszkodnak szembeszállva még Pázmány és a pápa rendelkezéseivel is. 1786-ban az új püspök Bécsből hozat hangszeres zenészeket, de a káptalan nyomására az 1792-es vizitáció rendelkezéseiben újra a gregorián kizárólagos használata mellett döntenek. Rendkívüli eset ez az egész országban, de Európa székesegyházaiban is ebben az időben!

Szabolcsi Bence a toronyzenészek működését németes műveltségű városaink sajátjának tartotta.⁶ Megállapítását — úgy érezzük — finomítanunk kell. A felsorolt és toronyzenével rendelkező szabad királyi városok közül Kassa, Nagyszombat és Kolozsvár a levéltári anyag tanúsága szerint a 16-17. században inkább magyar jellegű volt, mint német. (Jellemző az is, hogy pl. a valóban németes műveltségű Eperjes a kassai toronyzenész ügyében magyarul írja levelét a kassai tanácshoz.) Viszont a németes mű-

⁵Uő. 'Fejedelmi és főúri zeneélet'. In: *Magyarország Zene-története* II. (Kiadás alatt.)

⁶Szabolcsi Bence, *A XVII. század magyar főúri zenéje* (1928), újabb kiadás: *A magyar zene évszázadai* I. (Budapest 1959), 250; uő. *A magyar zene-történet kézikönyve* (Budapest 1947), 21.

veltségű Pécssett a 18. században nem találtunk toronyzenészekről adatokat, sem Győrött a 17-18. században. Azt az igen meglepő jelenséget is hangsúlyoznunk kell, hogy Bécs városának sem voltak toronyzenészei. Az irodalom alapján eddig is ez volt a véleményünk, legutóbb Dr. Otto Biba Bécsből ezt a tényt levélben is megerősítette. Ez az oka annak, hogy a magunk részéről a toronyzenészekkel fémjelzett és a soproni modell szerint felépített zenei struktúrát nem a németes jelleghez, hanem a magyarországi szabad királyi városokhoz kötjük és azok sajátjának tartjuk a 16-17. században.⁷

Annak illusztrálására, hogy a toronyzenészek központi szerepe nálunk mennyire hozzátartozott a szabad királyi városokhoz, egy 18. századi megnyilatkozásból hozunk példát. Említettük, hogy Eger városa 150 éven át küzdött a szabad királyi városi státussért, de eredmény nélkül. Barkóczy püspök sem akar erről tudni 1750-ben, mégis a szabad királyi városok toronyzenészeire hivatkozik a saját székesegyházi zenészeinek ügyében. Érdekes idéznünk szövegéből: „Ezen Püspöki Eger városunkban levő Cathedralis s ecszersmind Parochiális templomunkban más nevezeteseb és királyi városokban való templomoknak példájára az Isteni Dücsöséget az Musika állapotjában kívánván rendelnünk és állandóképen bé helyeztetnünk, kik Esztendőtt által minden vasárnapokon és ünnepnapokon ugy azoknak vecseryéin s el rendelt Processiókon jelen legyenek, állítottuk és fogattuk megh az Chorusra Esztendőös Musikásoknak Granz Ferenczet, Getberger Antalt, Bartholovics Pált, Falentin Jánost, Kőnig Andrást, Király Mihályt és Klazer János czimbalistát oly kötelességgel, hogy mindenkoron jelen lévén az felöly [felül] megh irtt Isteni szolgálatokban kötelestetni is fognak közülük kiki Esztendeit ki tölteni és ha történne, hogy valamelik Esztendeje után változna, tartozni fognak mást helyibe állítani. De ellenben assecuráltattak [biztosítottak] abbanis, hogy valamint más királyi Városokban az Turnerok [toronyzenészek], úgy ittis az szerint fognak tartatanni és tractáltatni, kik ez-képest eszt állandóképen introducálni [bevezetni] kívánván, minthogy csak első s-következendőképen figurális Musikusok lévén, hogy az jó rendtartás megh tartassék, az rendtelenségh pedig, mely ekkoráig az kölembféle Hegedősek által történt az lakodalmakban, czéhekben s egyéb féle solennitásokban [ünnepségekben], az eltávoztassék, mely által inkább sokan az városbéliiek az városban terheltettek, rendeltük aszt, hogy ha eők magok akarják aszt véghez vinni, ők legyenek első benne, ha pedig hogy vagy magok nem érkeznének vagy más akadálokra nézve menni nem lehetne, tehát valakik ezen városunkban musicussok vagy hegedősek, kik vagy lakodalmokban, ablakok alatt neve napjain, item [hasonlóképpen] czéhekben valakiknek musicálni akarnak, mind azok ezen figurális templombeli musicusoktul függjenek oly móddal és rend tartással, hogy per absolutum nem léssen nekik szabad musicálni semmiféle helyen, ha csak ezektül engedelmek és czédulájok nem léssen, mellyértis toczies quoties [mindannyiszor] 10 dénárt tartozni fognak adni és ugy czédulájok s engedelmek lévén, szabad léssen nékiek, az mire engedelmek léssen musicálni. Ezen czédula pénz pedig az végre rendeltetett és fogh incassáltatni [behajtatni], hogy aszt egyben győjtvén, midőn valamely summa pénz edgyüt léssen, azon az szükséges musicálé Instrumentumok az templom számára vétetessenek és az magok szükségekre semmiképen ne fordítatassék. Ez lévén azért tellyes akaratunk és rende-

⁷ Bárdos Kornél, 'Újabb szempontok a magyarországi toronyzenészek történetének kérdéséhez'. *Zenetudományi dolgozatok* 1983, 103–109.

lésünk, hogy kiki magát tudhassa mihez tartani, parancsoltattik az városunk Magisztrátusának ... ezen rendelésünket publicályák s megh parancsollyák, hogy megh tarcsák: az Magisztrátus is velek megh tartassa, következendőképen ezen templombéli musicusoknak az Biró és Magisztrátus assistályon [segítsen], úgy hogy az kiket az Magisztrátus fogh ellenkezüt tapasztalni és merészelni fogh czédula nélkül akár lakodalmakban, czéhekben vagy vendégfogadókbán, korcsmákban hegedülni, indispensabiliter [okvetlenül] nem csak Hegedőjekeket s egyéb való musicális szerszámokat elvételessék, de magokat az Arestomba tétetni s megh büntetni el ne mulassák, kölembet se cselekedvén parancsoltattik. Költ Egerben Januariusnak 7. napján az 1750 esztendőben az Püspöki Curiális Residentiában.” Barkóczynek nem célja a szabad királyi városjog megszerzése, mégis indokoltnak tartja e városok zenészeinek néhány kiváltságát saját együttesében is érvényesíteni.

Visszatérve 16-17. századi kutatásainkhoz, szólnunk kell a *mezővárosok* zenei struktúrájáról, amely alapvetően különbözik az eddig tárgyalt szabad királyi városokétól. Ez a várostípus önmagában vizsgálva is igen széles skálájú. Akadnak köztük olyanok, amelyek csaknem a szabad királyi városok nivóját súrolják, mások viszont szinte falvakhoz hasonlítanak.

Barkóczy Egert Püspöki városnak mondja, amely már a szabad királyi várost illető civitas hangulatához és méltóságához áll közel, pedig a valóságban mezőváros, oppidum volt, ha volt is egy-két kiváltsága (pl. az, hogy a hadiadót nem a vármegyének fizette).

Ennek a várostípusnak zenei struktúráját lényegében felvázoltuk Győr, Eger, Pécs és Tata példájával. A város helyett a földesúr gyakorolja a kegyúri jogot, az ő együttese áll a zenélés központjában. Az iskolák zenéje viszont önállóbb, s a magánzenészeket sem gátolják úgy, mint a szabad királyi városokban a toronyzenészek. Ha nem akad a városban feudális főúr, akkor esetleg a plébánia vagy gyülekezet a zene irányítója. E várostípusban a zenélés sokkal esetlegesebb, mint a szabad királyi városban, ahol a város minden esetben biztosítja toronyzenészei által a város zenei életét.

Eddigi kutatásaink alapján városaink 16-17. sz-i zeneéletét három típusba sorolhatjuk. Hangsúlyozzuk, hogy e típusokat nem történelmi értelemben, hanem zeneéletük alapján különböztetjük meg.

1. *Káptalani-püspöki típus.* E típus modelljének Győrt tartjuk. Ugyanezt a felépítést találtuk Szombathelyen (ezekben az időkben a Vasvári káptalan a török miatt itt tartózkodik), Veszprémben, Nagyváradon, a Szepesi káptalanban és Nyitrán. E városokban a székesegyház és az iskolák zenéjét vizsgáljuk. 2. *Világi-földesúri típus.* Közülük a Perényiek, majd Rákócziak városában, Sárospatakon a református és az 1663-tól Báthory Zsófia segítségével működő jezsuita gimnázium zenéjéről szólunk; Trencsénben, az Illyésházyak városában az evangélikusok és a jezsuiták egymást kiegészítő zenei életét vázoljuk fel; Podolinban, a lublói lengyel helytartó alá tartozó városban a plébánia, de főleg a piaristák színes zeneéletét foglaljuk össze, ugyanezt tesszük a Pálffy-család városában, Privigyén is. Pápán Enyingi Török Bálint, majd a Nyáry-család révén az Esterházyak kezében volt a város. A már 1531-től működő neves református iskola mellé 1638-ban a pálosok iskolája és plébániája csatlakozik, de a ferencesek is visszatérnek az 1660-as években és érdekes szint adnak a zenei élethez. 3. Az előbbi két típusba nem sorolható harmadik, talán önálló típusnak nevezhető mezővárosainkra Deb-

recen lett a példánk. A földesúri fennhatóság alól ugyan kivonta magát, így a városi tanács az úr a városban. Mivel azonban a Partium területén fekszik, az erdélyi fejedelem alá tartozik, s csak 1693-ban lesz szabad királyi város.

E csoportosítást nem tartjuk véglegesnek, további mezővárosok adatainak ismeretében bizonyára új típus is körvonalazódik majd. De kutatásaink ilyen értelmű kiterjesztésére egyelőre nincs módunk, hisz az eddigiekben a 16-17. századból 32 város zenéjét foglaltuk össze és rendszereztük, hangsúlyozzuk, levéltári kutatás alapján.⁸

A toronyzenészek szerepével gazdag irodalom foglalkozik a középkor és a 16.-17. század vonatkozásában, amely az olasz városoktól kiindulva (Firenze, Bologna, Parma) Grazon át Innsbruckig, Kölnig, Lipcséig, Krakkóig, Danzigig terjedően vizsgálja tárgyát. Érdekes módon, a részletes és sokoldalú irodalom sehol nem tesz említést arról, hogy a toronyzenészek működése bizonyos történeti várostípusokhoz kapcsolódott. Pedig izgalmas kérdés: mi lehet az oka, hogy nálunk ennyire élesen elkülöníthető a két várostípus a toronyzenészek központi szerepe szerint. Az idevágó forrásanyag hiányában középkori zenetörténetünkben sem került sor a kérdés alaposabb megvizsgálására. Azok a városok viszont, amelyekkel kapcsolatban Zolnay László toronyzenész adatokat közöl, mind szabad királyi városok: Buda, Selmecbánya, Besztercebánya, Lőcse, Késmárk, Bártfa, Kassa, Pozsony és Sopron.⁹ A hagyomány tehát már a középkorból indul és sok helyen a 19. század első feléig is követhető.

Összefoglalásunkat most lezárhatnánk, mert a címnek megfelelően felvázoltuk a 16-17. századi városi zeneélet művelődéstörténeti keretét. Készülő zenetörténeti kötetünkben részletesen szólnunk magáról a zenélésről, annak színvonaláról, s arról, hogy az ország kétharmad része a török megszállás ellenére sem esett ki az európai vérkeringésből. Most éppen csak utalunk arra, hogy Rauch, Capricornus, Marckfelner, Zarewutius, Schimbraczký, Reilich, Bakfark nagyságú zeneszerzők működése fémjelzi e 150 év zeneéletét.

Befejezésül mégis röviden válaszolnunk kell arra a kérdésre, vajon az egész ország egyforma intenzitással kapcsolódott-e bele az európai zeneéletbe? Itt azt a sajnálatos, szinte kegyetlen, de reális válaszvonalat kell meghúznunk, amelyről nyilvánosság előtt 1981-ben, a Rajeczky Benjamin születésnapján tartott referátumban már szóltunk.¹⁰ Városainkban az európai többszólamúság és hangszeres zene evangélikus és katolikus környezetben (ideértve a jezsuita és piarista iskolákat is) élő gyakorlat volt a 16-17. században, viszont református és unitárius környezetben a 17. század végéig – a jelen kutatás állása szerint – csupán egyszólamúsággal találkozunk, sőt hivatalos részről merre hangszerellenességgel is. De ebben az egyszólamúságban is két fokozatot kell megkülönböztetnünk: az ortodox azaz hagyománytartó környezetben a középkorból örökölt és nemzeti nyelven énekelt gregorián a népének és a népdal mellett él. E fokozatban az unitáriusok végig kitartanak. A reformátusok viszont a puritanizmus hatására

⁸Uő. 'Városi zeneélet'. In: *Magyarország Zenetörténete II.* (Kiadás alatt.)

⁹Zolnay László, *A magyar muzika évszázadaiból* (Budapest 1977).

¹⁰Bárdos Kornél, 'A kőszegi iskolarektor zenei kötelességei a 17. században – Adatok a 17. századi iskolák zenéjéhez'. *Magyar Zene XXIII* (1982), 5–9.

Sárospatakon már a 17. század elején sem fogadják el a nemzeti nyelvű gregoriánt. Másutt pedig a 17. század végétől szüntetik meg az egyházi hatóságok a középkori gregorián hagyományt (a nép tiltakozása ellenére), és templomaikban csak az egyszólamú zsoltáréneklést fogadják el. A többszólamúság a reformátusoknál csak a 18. században, Maróthy György harca árán tud otthonra találni.

Végül hangsúlyozzuk, hogy az eddigiekben felvázolt zenei struktúrák kizárólagosan a városi zeneéletre vonatkoznak – vagyis a templomok, iskolák és a városi polgárság zenélésére – s természetesen nem érintik a fejedelmi és főúri udvarok más típusú gyakorlatát.